

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра економіки та управління туризмом

Допущена до захисту
завідувач кафедри
к. е. н., проф. Герасименко В.Г.
(прізвище, ініціали)

“ _____ ” _____ 2015 г.

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст

за спеціальністю

7.0501.04 “ Туризмознавство (за видами)” за програмою

“ Економіка та управління туризмом ”

на тему:

**Управління розвитком інфраструктури регіонального
рекреаційно-туристичного комплексу**

Виконала:

студентка 6 курсу заочного факультету

_____ /факультет/

Кравцова В.С.

_____ /прізвище, ініціали/

_____ /підпис/

Науковий керівник :

к. е. н., доцент

_____ /науковий ступінь, вчене звання/

Нездоймінов С.Г.

_____ /прізвище, ініціали/

_____ /підпис/

Одеса 2015

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Науково-теоретичні засади управління розвитком інфраструктури регіонального рекреаційно-туристичного комплексу	7
1.1. Роль рекреаційно-туристичного комплексу в соціально-економічному розвитку регіону	7
1.2. Рекреаційно-туристичний комплекс як об'єкт регіонального управління	21
1.3. Форми і методи управління регіональним розвитком туризму та рекреації	25
РОЗДІЛ 2. Діагностика розвитку рекреаційно-туристичного комплексу Одеського регіону	33
2.1. Оцінка економічного та природно-ресурсного потенціалу РТК Одеського регіону	33
2.2. Аналіз сучасного стану інфраструктури рекреаційно-туристичного комплексу Одеського регіону	45
2.3. Оцінка діяльності підприємств гостинності та санаторно-курортної сфери в Одеському регіоні	54
РОЗДІЛ 3. Заходи щодо удосконалення управління розвитком інфраструктури регіонального рекреаційно - туристичного комплексу	72
3.1. Напрями удосконалення управління розвитком РТК Одеського регіону в контексті екологізації туризму	72
3.2. Перспективи розвитку потенціалу винного туризму в Одеському регіоні	85
3.3. Кластерна модель розвитку винного туризму в регіоні	102
ВИСНОВКИ	106
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	110

ВСТУП

В сучасних умовах пошуку збалансованої моделі регіонального економічного розвитку одним з пріоритетних напрямів підвищення ефективності функціонування більшості регіонів України є розвиток туризму. Туризм сьогодні - поняття багатогранне. Обширним є взаємозв'язок туризму з різними сферами діяльності - політика, економіка, екологія, медицина, культура, соціальна сфера та інші. Сучасний туризм, як економічне явище, має індустріальну форму, створює нові робочі місця, виступає каталізатором прискореного розвитку територій, впливає на економіку та соціальну сферу в регіонах, є мультиплікатором зростання доходу і рівня життя місцевого населення, відіграє істотну роль у стимулюванні розвитку місцевої інфраструктури, характеризується високим рівнем ефективності і швидкою окупністю інвестицій, виступає, як ефективний засіб охорони природи і культурної спадщини.

Сучасний регіональний розвиток характеризується переходом до більш ефективних і результативних методів управління туризмом та рекреацією. В умовах трансформації рекреаційно-туристичного комплексу, основний акцент переміщується на регіональний рівень, що зумовлює вдосконалення управління розвитком інфраструктури туристично-рекреаційної сфери регіону. Серед проблем, які розглядаються українськими фахівцями у сфері туризму, найбільш важливою на сьогоднішній день, є проблема управління розвитком регіонального рекреаційно-туристичного комплексу.

У даній дипломній роботі розглянуті шляхи удосконалення управління розвитком інфраструктури регіонального рекреаційно-туристичного комплексу, наведено аналіз моделей та інструментів управління розвитком індустрії туризму. Дослідження проведене на прикладі Одеського регіону. Курортно-рекреаційне господарство досліджуваного регіону органічно входить в народно-господарський комплекс, переплітаючись з різними галузями матеріального і нематеріального виробництва, соціальною та виробничою структурою, екологією.

В даний час ситуація, що склалась у туристичній галузі нашої країни, ускладнюється тим, що рекреаційно-туристичний комплекс України в організаційно-управлінському плані розділений між міністерствами охорони здоров'я (для лікувальної та частково оздоровчої рекреаційної діяльності) і міністерством інфраструктури (для туристичних організацій, фірм, різних закладів туристичного напрямку), а також іншими управлінськими ланками (природоохоронні території - у віданні Міністерства екології та природних ресурсів, а також Національної академії наук, місцевих органів влади тощо). Таке становище не сприяє створенню єдиної структури рекреаційно-туристичного комплексу і помітно знижує його привабливість для іноземних інвесторів, як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Тому необхідні впровадження наукових засад та іноваційних методів управління розвитком туристичних регіонів України з метою розробки та впровадження перспективних планів, програм і прогнозів економічного розвитку туристичної та курортно-рекреаційної сфери, визначення сучасних механізмів та інструментів удосконалення туристичної інфраструктури, створення умов та стимулів для ефективного функціонування рекреаційно-туристичного комплексу, формування конкурентноспроможного регіонального туристичного продукту.

Актуальність дослідження полягає у том, що в умовах дії загальних процесів глобалізації, розвиток туристично-рекреаційної сфери супроводжується посиленням міжгалузевих функціональних зв'язків, які визначають необхідність формування нових наукових підходів до процесів управління розвитком галузі, а в практичній діяльності - реалізації комплексного підходу до процесів управління розвитком інфраструктури регіонального рекреаційно-туристичного комплексу. Актуальність дослідження визначається необхідністю вдосконалення теоретичних і методичних положень щодо управління розвитком РТК регіонів з урахуванням особливостей діяльності організацій, установ і підприємств туристично-рекреаційної сфери. Актуальність теми дипломної роботи полягає в необхідності розробки рекомендацій щодо вдосконалення економіко-управлінської складової в функціонуванні та розвитку регіонального рекреаційно-туристичного комплексу,

максимально використовуючи економічний та природно-ресурсний потенціал регіону. Таким чином, необхідність і можливість розвитку теоретичних і прикладних підходів до вирішення зазначених проблем ставлять питання вдосконалення системи управління регіональним рекреаційно-туристичним комплексом в ряд найбільш актуальних, враховуючи сучасні тенденції посилення економічної глобалізації та конкурентної боротьби на міжрегіональному та світовому туристичних ринках.

Проблема управління розвитком інфраструктури РТК в регіоні є досить складною. Теоретичні та методологічні підходи до вирішення даної проблеми закладені в дослідженнях таких науковців, як: В. Г. Герасименко, Т. П. Галушкіна, В. Ф. Семенов, С. Г. Нездоймінов, С. С. Галасюк, В. Ф. Кифяк, І. М. Дишловий, В. Л. Тодосійчук, С. К. Харічков, С. І. Соколенко, В. І. Цибух та ін.

Дослідження проведено на основі комплексного аналізу результатів , отриманих вітчизняними науковцями, з урахуванням особливостей розвитку Одеського регіону та використанням світового досвіду управління розвитком рекреаційно-туристичної галузі.

Метою дослідження є вдосконалення науково-теоретичних основ, організаційно-економічних підходів і розробка методичних і практичних рекомендацій з управління розвитком інфраструктури РТК в Одеському регіоні. Поставлена мета дослідження пов'язана з постановкою і вирішенням таких завдань:

- уточнити понятійний апарат рекреаційно-туристичного комплексу, туристичної інфраструктури та рекреаційно-туристичного кластеру в системі регіонального управління;
- провести діагностику стану та перспектив розвитку інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери в регіоні;
- визначити особливості розвитку РТК Одеського регіону, проаналізувати ресурсний потенціал Одеської області і дати комплексну оцінку діяльності суб'єктів туристичної галузі в досліджуваному регіоні;

- уточнити структурну схему управління регіональним РТК і проаналізувати функціональні зв'язки між її елементами;
- визначити потенціал розвитку винного туризму регіону;
- на основі проведенного аналізу діяльності підприємств регіональної індустрії туризму запропонувати заходи щодо удосконалення управління розвитком інфраструктури регіонального рекреаційно - туристичного комплексу в досліджуваному регіоні;
- визначити напрями кластеризації й здійснити розробку моделі кластерного розвитку винного туризму в регіоні.

Об'єктом дослідження виступає економічна система регіонального рекреаційно-туристичного комплексу на прикладі Одеського регіону.

Предметом дослідження є методи управління регіональним розвитком туризму та рекреації, механізми та інструменти модернізації туристичної інфраструктури регіону.

Методологічною основою дипломної роботи є системний підхід, методи логічного та порівняльного економічного аналізу, методи статистичної обробки даних, економіко-математичне моделювання.

В якості інформаційної бази дослідження використовувалися стратегії і програми розвитку туризму в Україні та Одеській області, наукові джерела, internet-ресурси, нормативно-законодавчі акти у сфері туризму та рекреації. В якості статистичної бази були використані офіційні сайти Держкомстату України, Головного управління статистики в Одеській області, матеріали наукових конференцій. Теоретичною основою дослідження є - наукові публікації та монографічні видання вітчизняних вчених, зокрема науковців Одеського державного економічного університету.

Наукова новизна дослідження полягає в застосуванні методів моделювання для обґрунтування доцільності формування регіонального кластеру винного туризму та розробці рекомендацій щодо механізмів ефективного управління рекреаційно-туристичною діяльністю на основі методів наукового прогнозування розвитку туризму.

ВИСНОВКИ

Туризм є важливим чинником розвитку регіонів і суспільного прогресу. Сучасна Україна вибрала європейський вектор подальшого розвитку, обумовлений її географічним положенням і ментальністю населення. Однак головною перешкодою на шляху зближення з Європейським Союзом є вкрай низькі показники макроекономічного розвитку і соціальні стандарти, майже в 20 разів нижчі, ніж західноєвропейські. Одним з напрямків підвищення інтеграційних зв'язків з європейськими державами і залучення інвестиційних ресурсів є прискорений розвиток рекреаційно-туристичного комплексу.

Проведені у дипломній роботі дослідження свідчать про те, що позитивні зміни можливі лише за умови впровадження передових механізмів регулювання в управлінні розвитком інфраструктури регіонального рекреаційно-туристичного комплексу. В дослідженні визначено, що під управлінням розвитком РТК слід розуміти комплекс правових, наукових, організаційних, фінансових, управлінських та інших заходів, спрямованих на досягнення стабільності та сталого розвитку рекреаційного комплексу на основі взаємодії економічних, соціальних, екологічних інтересів, а також максимально ефективного використання наявного природно-ресурсного та людського потенціалу в інтересах громадян і держави в цілому.

Основні результати дослідження полягають у наступному:

1. На підставі проведеного аналізу науково-теоретичної літератури уточнено поняття "рекреаційно-туристичний комплекс", визначена його роль в стимулюванні соціально-економічного розвитку регіону. Представлена структура рекреаційно-туристичного комплексу, визначені особливості РТК, як об'єкта регіонального управління.
2. У теоретичному розділі дипломної роботи викладені науково-методичні основи стратегічного управління регіональним розвитком туризму та рекреації, обґрунтовано впровадження програмно-цільового методу управління в

туристичній сфері, який полягає в розробці регіональних програм розвитку рекреаційно-туристичних комплексів.

3. В аналітичному розділі визначено регіональні особливості розвитку РТК Одеського регіону, надана оцінка природно-ресурсного потенціалу регіону. На підставі аналізу показників соціально-економічного розвитку Одеської області обґрунтовано, що досліджуваний регіон може стати лідером серед туристичних регіонів України. Наведено аналіз сучасного стану інфраструктури РТК Одеського регіону на підставі статистичних даних показників розвитку рекреаційно-туристичної галузі.

4. У роботі підкреслено, що найважливішим елементом інфраструктури рекреаційно-туристичного комплексу є готельна індустрія. Наведений аналіз статистичних даних свідчить, що за останні роки кількість готелів та інших місць для тимчасового проживання у регіоні зростає у 3,2 рази. Аналіз структури номерного фонду за категоріями готелів виявив, що 60% підприємств індустрії гостинності складають підприємства без категорії, що свідчить про невідповідність рівня наданих готельних послуг світовим стандартам якості.

5. В роботі надана загальна характеристика підприємств санаторно-курортної сфери в Одеському регіоні, яка свідчить, що інфраструктура підприємств санаторно-курортного призначення характеризується поки низьким рівнем комфорту. Для підвищення конкурентоспроможності регіонального санаторно-курортного комплексу його інфраструктура потребує оновлення та модернізації, оснащення сучасним медичним обладнанням для розширення спектру лікувально-оздоровчих послуг.

6. У проектному розділі дипломної роботи визначені перспективи розвитку РТК Одеського регіону в контексті екологізації регіонального туризму. Зроблено акцент на необхідності впровадження екологічної сертифікації засобів розміщення туристів, яка є дієвим методом реалізації екологічного управління розвитком інфраструктури регіонального РТК.

7. Наведена функціонально-структурна схема розвитку регіонального РТК, визначені його функції та основні перспективні напрямки туристичної діяльності : розвиток інфраструктури спеціалізованих видів туризму та рекреації.

8. Запропонована кластерна модель розвитку винного туризму який є ефективним інструментом модернізації регіонального РТК.

У підсумку можна зробити висновок, що стратегічними орієнтирами розвитку регіонального рекреаційно - туристичного комплексу є: реформування структури РТК, його екологізація, створення сприятливого інвестиційного клімату, перебудова управлінської структури на засадах партнерства влади і бізнесу, активізація інноваційної діяльності, підтримка екологічної безпеки та кластеризація рекреаційно-туристичного комплексу.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що основні методичні положення та практичні рекомендації можуть бути використані регіональними органами управління при розробці концепцій і цільових програм розвитку інфраструктури сфери туризму та рекреації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Герасименко В.Г. Основы туристического бизнеса: учеб. пособие / В.Г. Герасименко. - О.: Черноморье, 1997. - 160 с
2. Щепанський Е. В. Організаційний механізм інвестування туристично-рекреаційного комплексу регіону. Збірник наукових праць "Державне управління та місцеве самоврядування". - 2010. - Вип. 1(4).
http://tourlib.net/statti_ukr/schepansky.htm
3. Семенов В. Ф. Регіональна економіка: навчальний посібник. - К.: "МП Леся", 2008. - 596 с.
4. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Підручник. — К.: Вікар, 2006. — 396 с. ISBN 966-7131-70-X
5. Чудновский А.Д., Жукова М.А. Менеджмент туризма. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 356 с.
6. Тодосійчук В.Л. Регіональна економіка: Підручник. – Вінниця, ВДАУ, 2008. – 434 с.
7. Молнар О.С. Управління розвитком туристично-рекреаційного комплексу регіону (на прикладі Закарпатської області): автореф. канд. екон. наук: 08.02.03 / Молнар О.С. – Ужгород, 2006. – 20 с.
http://tourlib.net/statti_ukr/kratinov.htm
8. Котляров Е. А География отдыха и туризма. Формирование и развитие территориальных и рекреационных комплексов / Е.А. Котляров. М.:1978. - 238 с.
9. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н.В. Фоменко - К.: Центр навч. л-ри, 2007. - 312 с.
10. Стецюк О.В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: структура та територіальна організація: Автореф. дис. канд. географ. наук: /Львівський національний університет ім.І.Франка.– Львів, 2006. – 17 с.
11. Малышева Г.М. Размещение туристских ресурсов и стратегия управления их развитием: Лекция. М. :Изд-во Рос.экон.акад., 1995.40 с.

12. Зорин И.В., Квартальнов В.А. Туристский терминологический словарь. – М., 1999. – 324 с.
13. Панченко Т.Ф. Туристичне середовище, архітектура, природа, інфраструктура [Монографія] - К. Логос,2009. – 176 с.
14. Клочкова Т.В. Развитие механизма управления рекреационно- туристским комплексом, автореферат. –М.2007.
15. А. А. Коблова Рекреационно-туристический комплекс, как объект регионального управления. Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Экономика», 2005, №2 <http://www.ncstu.ru>
16. Сфера туризма: Этапы развития, экономика и управление: Учеб. пособие. М.: Пресс- сервис, 1998. 468 с.
17. Боголюбов В.С., Орловская В.П. Экономика туризма. – М.: Академия, 2005. – 192 с.
18. Алейникова Г.М. Организация и управление турбизнесом: Учеб. пособие. – Донецк, 2002. – 184 с.
19. Давиденко І. В. Стан і фактори розвитку регіонального ринку туристичних послуг / І. В. Давиденко // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. пр. / ред. М. І. Зверяков; Одеський держ. екон. ун-т. – Одеса, 2007. – Вип. 27. – С. 101-107.
20. Гаазька декларація Міжпарламентської конференції по туризму ООН; Декларація, Міжнародний документ, від 14.04.1989 .
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_904
21. Закон України Про внесення змін до Закону України "Про туризм" (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 13, ст.180)
22. Полякова И.Л. Туристско-рекреационный комплекс: сущность, функции и структура. - Вестник ОГУ №13 (132)/декабрь `2011.
http://vestnik.osu.ru/2011_13/61.pdf
23. Розвиток туристичного бізнесу регіону. Навчальний посібник. За редакцією проф. Школи І.М. http://tourlib.net/books_ukr/shkola.htm

24. Харічков С.К. Регіональна парадигма цільової програми розвитку рекреації та туризму / С.К. Харічков, І.М. Дишловий, С.Г. Нездоймінов // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – №2. – С. 221-230.
http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_2_221_230.pdf
25. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року. [Електронний ресурс] - Режим доступу:
<http://oda.odessa.gov.ua/ru/socalno-ekonomchnij-rozvitok/strategya-ekonomchnogo-ta-socalnogo-rozvitku-odesko-oblast-do-2020-roku/>
26. Паспорт Одеської області за 2013 рік . [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://gue.odessa.gov.ua/pasport-oblast/>
27. Інвестиційний паспорт Одеської області за 2013 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://www.ukrproject.gov.ua/sites/default/files/upload/odesa_dlya_saytu_1.pdf
28. Електронний ресурс. Режим доступу:
<http://www.rada.com.ua/ukr/RegionsPotential/Odesa/>
29. Статистичний збірник «Регіони України», 2014 р. <http://www.ukrstat.gov.ua>
30. Екологічний паспорт Одеської області за 2013 рік.
31. Галасюк С.С. Можливості організації етнічного туризму в Одеській області: - Одеський національний економічний університет, Україна, 2014
32. Про соціально-економічне становище України за 2013 рік / Держкомстат [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
33. Мацука В.М. Інвестиційна привабливість туристичної галузі України. Економіка. Управління. Іновації. Випуск №1 (11), 2014 р.
34. <http://culture.odessa.gov.ua/socalno-ekonomchnij-stan-galuz/turizm-recreatsia/>
35. Негода Г.А. Аналіз стану і перспектив розвитку туризму в Україні. Часопис економічних реформ №2 (14), 2014 р.
36. Галасюк С.С. Проблеми розвитку туристичної діяльності в Одеському регіоні.
37. ДСТУ 4268-2003. Державний стандарт України. Послуги туристичні Засоби розміщення. Загальні вимоги. Видання офіційне. Розроблено

- Держтурадміністрацією спільно з ДП НДІ «Система», м. Львів [Чинний від 2004-01-07]. –К.: Держспоживстандарт України, 2004. – 14 с. – (Національний стандарт України).
38. ДСТУ 4269-2003 Державний стандарт України. Послуги туристичні. Класифікація готелів. Видання офіційне. Розроблено Держтурадміністрацією спільно з ДП НДІ «Система», м. Львів [Чинний від 2004-01-07]. –К.: Держспоживстандарт України, 2004. – 14 с. – (Національний стандарт України).
39. Електронний ресурс - Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/>
40. Галасюк С. С. Конкурентні позиції підприємств готельного господарства Одеського регіону. Економіка підприємства: Сучасні проблеми теорії та практики: Матеріали третьої міжнарод. наук.-практич. Конференції, 18-19 вересня 2014 р. Одеса, Атлант, 2014, 159 с.
41. ДСТУ 4527: 2006. Державний стандарт України. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення. Видання офіційне. Розроблено Держтурадміністрацією спільно з ДП НДІ «Система», м. Львів [Чинний від 2006-01-10]. –К.: Держспоживстандарт України, 2006. – 28 с. – (Національний стандарт України).
42. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія / за заг. ред. професора В. Г. Герасименка; авт. кол. : В. Г. Герасименко, С. С. Галасюк, С. Г. Нездоймінов [та ін.]. – Одеса: Астропринт, 2013. – 304 с.
43. Туристична діяльність в Україні у 2013 році, Статистичний довідник.
44. Галасюк С.С. Проблеми функціонування ринку готельних послуг Одеського регіону / С.С. Галасюк // Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: ХНУ, 2010. – С. 37-45.
45. Нездоймінов С. Г. Готельно-ресторанний та туристичний бізнес регіону в умовах трансформації економіки / Економіка харчової промисловості. – 2011. - №4. – С. 81-87.

46. Герасименко В. Г. Експрес-аналіз конкурентоспроможності готельного господарства курортного міста/ Механізм регулювання економіки. – 2010.- С. 35-40
47. Кузнецова Н.М., Нездоймінов С.Г. Регіональний вимір розвитку туристичного та готельного бізнесу: [монографія] – Одеса: Астропринт, 2010. – 256 с.
48. Про курорти: Закон України (зі змінами та доповненнями).
[Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.portal.rada.gov.ua>.
49. Основи законодавства про охорону здоров'я: Закон України (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.portal.rada.gov.ua>.
50. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.unwto.org>.
51. Нездоймінов С.Г. «Зелений» вектор регіонального туризму: - Вісник соціально-економічних досліджень, 2012 рік, випуск 2 (45).
52. Галасюк С.С. Сучасний стан бази лікувально-оздоровчого туризму в Одеському регіоні / С.С.Галасюк, К.А.Галасюк // Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Черкаси: ЧДТУ, 2013. – С. 63-67.
53. Системы экологического менеджмента — Требования и руководство по применению. ISO 14001:2004 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:14001:ed-2:v1:en>
54. ДСТУ ISO 14001-97 «Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування»[Електронний ресурс] - Режим доступу:<http://document.ua/sistemy-upravlenija-okruzhayushei-sredoi.-sostav-i-opisanie--nor3059.html>
55. ДСТУ ISO 14004-97 «Системи управління навколишнім середовищем. Загальні настанови щодо принципів управління, систем та засобів забезпечення» [Електронний ресурс] - Режим доступу:

<http://document.ua/sistemy-upravlenija-okruzhayushei-sredoi.-obshie-rukovodjash-nor3060.html>

56. ДСТУ ISO14010-97 «Настанови щодо здійснення екологічного аудиту. Загальні принципи» [Електронний ресурс] - Режим доступу:
<http://document.ua/rukovodjashie-ukazaniya-po-osushestvleniyu-yekologicheskogo--nor3061.html>
57. ДСТУ ISO 14011-97 «Настанови щодо здійснення екологічного аудиту. Процедури аудиту. Аудит систем управління навколишнім середовищем» [Електронний ресурс] - Режим доступу:
<http://document.ua/rukovodjashie-ukazaniya-po-osushestvleniyu-yekologicheskogo--nor3062.html>
58. ДСТУ ISO 14012-97 «Настанови щодо здійснення екологічного аудиту. Кваліфікаційні вимоги до аудиторів з екології» [Електронний ресурс] - Режим доступу:
<http://document.ua/rukovodjashie-ukazaniya-po-osushestvleniyu-yekologicheskogo--nor3063.html>
59. Экологическая сертификация в туризме как инструмент гарантии качества и эффективного маркетинга [Електронний ресурс] - Режим доступу:
<http://padarozh.ru/ekologicheskaya-sertifikatsiya-v-turizme-kak-instrument-garantii-kachestva-i-effektivnogo-marketinga?page=5>
60. Green Globe Certification [Електронний ресурс] - Режим доступу:
<http://greenglobe.com/>
61. <http://www.blueflag.org/>
62. <http://greenkeyglobal.com/>
63. <http://www.greenhotels.com/>
64. <http://www.leed.net/>
65. Экологическая сертификация отелей [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://prohotelia.com.ua/>
66. Галушкіна Т.П. Рекреаційне землекористування в системі регіонального екологічного менеджменту прибережних територій. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2012/No3-4/152-156.pdf>

67. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»
Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 41, ст.54[Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
68. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року » Кабінет Міністрів Укпаїни, Постанова від 6 серпня 2014 р. № 385, Київ. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п>
69. Програма розвитку туристично-рекреаційної галузі Одеської області на 2011-2015 роки. Додаток до рішення обласної ради від 26 серпня 2011 року № 204-VI, Одеса 2011.
70. «Зелена» стратегія регіону / За науковою редакцією академіка НАН України, д.е.н., проф. Б.В. Буркинського, д.е.н., проф. Т.П. Галушкіної. – Одеса - ІПРЕЕД НАН України. – Саки: ПП «Підприємство Фенікс», 2011. – 448с.
71. Генплан забудови м. Одеса [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.citymap.odessa.ua/maps/gen_plan/
72. Нездойминов С. Г, Огородникова Н. Роль морських портів України у розвитку круїзної індустрії – Науковий вісник. - № 7, 215
73. Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник / авт.: А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середа, Т. Тимочко. – 2 вид. – К.; 2011. – 392с.
74. Концепція сталого розвитку населених пунктів : схвалена Постановою Верховної Ради України 24 груд. 1999 р. № 1359-XIV. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
75. Нездойминов С. Г. Экологизация туризма как фактор устойчивого развития туристских регионов / С. Г. Нездойминов // Региональные исследования. – Смоленск: Смоленский гуманитарный университет, 2014. – №1(43). С.133–140.
76. <http://www.prosperity.com/>
77. http://media.prosperity.com/2014/pdf/publications/PI2014Brochure_WEB.pdf

78. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports/travel-tourism-competitiveness-report-2013>
79. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія /за заг. ред. професора В. Г. Герасименка; авт. кол.: В. Г. Герасименко, С. С. Галасюк, С. Г. Нездоймінов, І. В. Давиденко та ін. - Одеса: «Астропринт», 2013. – 304 с.
80. Іванов С. В. Підготовка фахівців для винного туризму в національному університеті харчових технологій: традиції та перспективи / С. В. Іванов, Д. І. Басюк. – Вища школа. – 2012. – № 6. – С. 7-15.
81. Diduh M. The Perspective of the Development of the Vinous Tourism in the Ukrainian Danube // Journal of Danubian Studies and Research. – 2013. – Vol. 3, no. 2, pp. 340-350.
82. Иванова-Тонева П. Виненият туризъм - елемент от пазарната стратегия на винопроизводителите. Винен туризъм: традиция и съвременност: Черноморски туристически форум, 15 – 17 октомври 2009, Варна 2009 / ред. кол. Марин Нешков и др.; [предг. Марин Нешков]. – Варна: Славена, 2009. – С. – 87-94.
83. Hall M., Johnson G., Cambourne B., Macionis N., Mitchel R., and Shaples L. Wine tourism around the world: development, management and markets . – London: Butterworth-Heinemann, 2002. – Pp.1 - 24.
84. Wilson James E. Terroir: The Role of Geology, Climate and Culture in the Making of French Wines. University of California Press, 1998, – P. 336. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucpress.edu/op.php?isbn=9780520219366>
85. Storchmann K. Wine Economics. Journal of Wine Economics, Vol. 7, No 1, 2012, Pp.1–33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wine-economics.org/aawe/wp-content/uploads/2012/10/Vol.7-No.1-2012-WineEconomics>.
86. Михайлюк О. Л. Перспективи розвитку винних туристичних кластерів на півдні України / О. Л. Михайлюк. - Науковий вісник ОНЕУ. - №1 (181). - 2013. - С. 29-41.

87. Розвиток виноградарства в малих та середніх господарствах України та на його основі терруарного виноробства з використанням французького досвіду. [Електронний ресурс].–Режим доступу: <http://tairov.com.ua/news/215-2013-05-27>
88. Переробка винограду та виробництво виноматеріалів у 2013 році. Експрес - випуск. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
89. Перспективи розвитку винного туризму в Криму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kianews.com.ua/node/37628>
90. Nezdoyminov S. G. Wine tourism through the prism of wine making // Proceedings of the 1st International Academic Conference “Science and Education in Australia, America and Eurasia: Fundamental and Applied Science” (Australia, Melbourne, 25 June 2014). Volume I. “Melbourne IADCES Press”. Melbourne, 2014. - 692 p., P. 439-442.
91. Нездоймінов С. Г. Регіональні контури кластерного розвитку винного туризму // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. Випуск 8. Частина 1. - 2014. – С.136-141.
92. Porter M. Clusters and The New Economics of Competition // Harvard business Review. 1998. November-December.13
93. Кропивко М. Ф. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем / М. Ф. Кропивко. - Економіка АПК. - 2013. - № 3. - С. 3-15.